

הנה אנכי שולח מלאך לפניך

הִנֵּה אֲנֹכִי שֹׁלֵחַ מַלְאָךְ לְפָנֶיךָ לְשַׁמְרֵךְ בְּדַרְךָ וְלְהַבְיִאֲךָ אֶל הַמָּקוֹם אֲשֶׁר הִכְנֵתִי: (שמות כג כ.)¹

וְשַׁלַּחְתִּי לְפָנֶיךָ מַלְאָךְ ... כִּי לֹא אֶעֱלֶה בְּקִרְבְּךָ כִּי עִם קִשָּׁה עָרַף אֶתְּהָ: (שמות לג ב-ג.)²

שמות רבה לב ט

"הנה אנכי שולח מלאך" – אמר לו הקב"ה למשה: מי ששמר את האבות הוא ישמור את הבנים. וכן אתה מוצא באברהם כשברך את יצחק בנו, אמר לו: "ה' אלוהי השמים... הוא ישלח מלאכו לפניך". ויעקב אבינו מה אמר לבניו? "המלאך הגואל אותי מכל רע יברך את הנערים" – אמר להם: הוא גאלני מיד עשו, הוא הצילני מיד לבן, הוא זנני ופרנסני בשני רעבון. אמר הקב"ה למשה: אף עכשיו מי ששמר את האבות ישמור את הבנים. שנאמר: "הנה אנכי שולח מלאך לפניך". בכל מקום שהמלאך נראה, השכינה נראית. שנאמר: "וירא מלאך ה' אליו בלבת אש מתוך הסנה" (שמות ג ב). ומיד: "ויקרא אליו אלהים מתוך הסנה". ולא עוד אלא בשעה שצועקים ישראל לפניו תבוא להם תשועה... וכן בגדעון: "ויבוא מלאך ה'", "וירא אליו מלאך ה'"... וכן לעתיד לבוא בשעה שייגלה, הגאולה באה על ישראל, שנאמר: "הנני שולח מלאכי ופנה דרך לפניי" (מלאכי ג א).³

שמות רבה לב סימנים א ב

"הנה אנכי שולח מלאך לפניך" – אמר להם הקב"ה לישראל: הפלתם עצמכם, לשעבר הייתם משתמשים ע"י רוח הקודש, עכשיו אין אתם משתמשים אלא ע"י מלאך... דבר אחר: אמר להם הקב"ה: אילו זכיתם אני בעצמי נעשיתי לכם שליח כדרך שנעשיתי לכם במדבר, שנאמר: "וה' הולך לפניהם" (שמות יג כא). ועכשיו שלא

¹ חלק המשפטים בפרשתו מסתיים בציווי הראשון בתורה על שלוש הרגלים: חג המצות, חג הקציר וחג האסיף ובפסוק: "ראשית בכורי אדמתך תביא בית ה' אלהיך לא תבשל גדי בקלב אמו" (שמות כג יט). סוף פרשה סתומה. לאחריו בא הפסוק הנ"ל שפוח פרשה בת 34 פסוקים שאפשר לכוונה: הולכים לארץ ישראל. יצאתם ממצרים, עברתם בחרבה בים, עמדתם הרגלי הר סיני וקבלתם את התורה – הגיעה השעה ללכת לנחול את הארץ כפי שהובטח למשה בסנה: "וארד להצילו מיד מצרים ולהעלתו מן הארץ ההוא אל ארץ טובה ורחבה אל ארץ זבת חלב ודבש אל מקום הפנעני והחתי והאמרי והפריזי והחוי והיבוסים" (שמות ג ח). ראה הפסוקים בפרשתנו: "כי ילך מלאכי לפניך והביאך אל האמרי והחתי והפריזי והפנעני החוי והיבוסים והכנעני: ... מעט מעט אנרשנו מפניך עד אשר תפירה ונחלת את הארץ: ושתי את גבלך מים סוף ועד ים פלשתים וממדבר עד הנהר כי אתן בידכם את יסבי הארץ וגרשתמו מפניך וכו'". פרשה זו ראויה לדיון בפני עצמה: מה קרה לקריאה זו ללכת לארץ? איך נמקם אותה אל מול פרשות המשכן ואל מול ספר במדבר שם מתחיל לכאורה המסע לארץ? מדוע לא התגשמה מיד? אך הפעם נתמקד בפסוק הראשון, במוטיב שליחת המלאך. הרי לנו שליחת מלאך בשנית. תהום פעורה בין שני שליחת מלאך' אלה שבספר שמות והיא: חטא העגל. המלאך הראשון לפני החטא והשני לאחריו. הקורא את הפסוקים בפרשתנו, יכול בהחלט לחבר את: "כי ילך מלאכי לפניך" עם "מלאך האלהים ההולך לפני המחנה" (שמות יד יט), עם "המלאך הגואל אותי מכל רע" שבפרשת ויחי ואולי אפילו עם מלאכי האלהים המלווים את יעקב בצאתו ובחזרתו לארץ (פרשת ויצא) ועוד. גם הפסוק "לא ישא לפענכם" אינו משנה את התמונה החיובית שהרי הוא מסתיים במילים: "כי שמי בקרבו", והפסוק הסמוך מתאר את כל הטוב הצפוי מהמלאך הבא "לשמך בדרך" (השווה עם בראשית כח כ "ושמרני בדרך אשר אנכי הולך"). לעומת זאת, הקורא פסוקים א-ו מפרק לג בפרשת כי תשא לאחר מעשה העגל (וכן פסוקים יב-טז שם) מבין שהתהפך הגלגל וכבר לא מדובר באותו המלאך. אם אכן כך הם פני הדברים, אין לנו אלא להרחיב ולדון מה בין המלאך של פרשת משפטים (לאחר מתן תורה) ובין המלאך של פרשת כי-תשא (לאחר מעשה העגל), ולחדד את ההבדלים ביניהם. אבל נראה שלא כולם מסכימים עם הבחנה זו ואין הדברים כל כך פשוטים.

³ מדרש זה רואה במלאך של פרשת משפטים אך טוב. וכן גם בסימן ו שם: "זהו שכתוב: חונה מלאך ה' סביב ליראיו ויחלצם (תהלים לד ח) - עושה אדם מצוה אחת הקב"ה נותן לו מלאך אחד לשמר, שנאמר: חונה מלאך ה' סביב ליראיו. עשה שתי מצות, הקב"ה נותן לו שני מלאכים לשמר, שנאמר: כי מלאכיו יצוה לך לשמרך בכל דרכיך (שם צא יט). עשה הרבה מצות, נותן לו הקב"ה חצי מחנה, שנאמר: יפול מצדך אלף ורובה מימין (שם ז) וכו'". ואין להקשות שבכל זאת מלאך איננו הקב"ה בכבודו ובעצמו, שהרי המלאך הוא שלוחו ויד ימינו של הקב"ה – בכל מקום שהמלאך נראה השכינה נראית ויד העבד כיד רבו - ואין בכך שום מגרעת או פחיתת. כך היה אצל אברהם (כאשר המלאך הוא שעצר את העקידה, ראה דברינו [איזה קול אתה שומע](#) בפרשת וירא), כך אצל יעקב בצאתו לחרן ובחזרתו, כך אצל משה בסנה, אצל גדעון, אצל אשת מנוח אם שמשון וכו'. וכך גם לעתיד לבוא כשיבוא "מלאכי" כפי שחווה לנו מלאכי הנביא (להלן). אזכור דברי יעקב בפרשת ויחי "המלאך הגואל אותי מכל רע" מעניין במיוחד, משום ששם נאמר בסמיכות פסוקים ברורה: "האלהים הרועה אותי... המלאך הגואל אותי" (בראשית מח טו-טז). ראה אור החיים וספורנו שם שמחברים את "האלהים הרועה אותי" ו"המלאך הגואל אותי" לרצף אחד. וכבר הארכנו לדון בנושא זה בדברינו [האלהים הרועה אותי – המלאך הגואל אותי](#) בפרשת ויחי. אך באמת, אין צורך להפליג למקומות אחרים, הזהות בין "אלהים" ל"מלאך", מפרשתנו היא נדרשת, מהפסוק: "כי שמי בקרבו" שמשמש מקור מרכזי לדיון בנושא זה, החל ממדרש תנחומא שאומר: "שמו של הקב"ה משותף עם כל מלאך ומלאך", דרך מדרש מאוחר יותר כמדרש תהלים יז: "טבלרין של הקב"ה חקוקים על לבן של מלאכים" וכלה ברמב"ן, פרשת המקרא שלעיתים הולך בדרך הפשט ולעיתים בדרך הנסתר, שבמקום אחר הוא אומר על "כי שמי בקרבו": "וקולו הוא קול אל עליון" (שמות כג כא) ובמקום אחר הוא מפטיר: "והוא סוד נשגב ונעלם" (שמות ח יח).

זכיתם, הריני מוסר אתכם לשליח. ואימתי נמסרו לשליח? בשעה שעבדו עבודה זרה. מנין? שכן אמר הקב"ה למשה: "וְעַתָּה לֵךְ נַחֵה אֶת הָעָם אֶל אֲשֶׁר דִּבַּרְתִּי לְךָ הַנְּהַ מִלְאָכֵי יֶלֶד לְפָנֶיךָ וְכוּ' " (שמות לב לד).⁴

סימן ד שם

"הַשְּׁמֶר מִפְּנֵי וְשָׁמַע בְּקוֹלוֹ אֶל תִּמְרָ בּוֹ כִּי לֹא יִשָּׂא לְפִשְׁעֵכֶם כִּי שָׁמִי בְּקִרְבּוֹ: (שמות כג כא) - אמר להם הקב"ה: לישראל: היזהרו בשלוחי שאינו חוזר בשליחותו. מדת הדין הוא – "אל תמר בו". לשעבר "ממרים הייתם עם ה'" (דברים ט כד) והייתי מקבל מכם. אבל עכשיו: "אל תמר בו כי לא ישא לפשעכם". דבר אחר: "אל תמר בו" - אל תמירוני בו ואל תעשוני תמורתו. ושמה תאמרו: הואיל והוא השר שלנו לו אנחנו עובדים והוא נושא את פשעינו – לאו! אלא כי לא ישא לפשעכם ... ולא עוד אלא שאתם גורמים לו שישמט שמי מקרבו, שנאמר: "כי שמי בקרבו".⁵

סימן ז שם

אמר לו משה: מלאך אתה משלח עמי? לא כך היו התנאים! לא כך אמרת: "וארד להצילו מיד מצרים ולהעלותו מן הארץ ההיא אל ארץ טובה ורחבה" (שמות ג ה)?⁶ ועתה אתה אומר: "הנה אנכי שולח מלאך לפניך!" "אם אין פניך הולכים אל תעלנו מזה". אמר לו הקב"ה: "כי לא אעלה בקרבך" (שמות לג ג). אמר לו משה: הרי אמרת "מלאך", ואני אומר: "אם אין פניך הולכים אל תעלנו מזה"; נראה דברי מי עומדים! ... אמר לו הקב"ה: חייך, "פני ילכו והניחותי לך", ורוח הקודש צווחת: "בְּאֲשֶׁר דִּבַּר מֶלֶךְ שְׁלֹטוֹן וְיָמִי יֹאמֶר לוֹ מֶה תַּעֲשֶׂה: שׁוֹמֵר מִצְוָה לֹא יַעֲדֶה דָּבָר רָע וְעֵת וּמִשְׁפָּט יַדַּע יָבֹחֵם" (קהלת ח ד-ה).⁷

סימן ג שם

א"ר לוי: שתי מדות טובות בטל הקב"ה מאומות העולם: שלא יעמדו עליהם נביאים ושלא ימסרו ישראל לשׂר כל ימי משה. כיון שמת משה, חזר אותו השר למקומו. שכן יהושע ראהו שנאמר: "וַיְהִי בַּהֲיוֹת יְהוֹשֻׁעַ בִּירְיָחוֹ וַיִּשָּׂא עֵינָיו וַיַּרְא וַהֲנִה אִישׁ עֹמֵד לְנִגְדוֹ וַחֲרָבוֹ שְׁלֹפָנָה בְּיָדוֹ וַיִּלָּךְ יְהוֹשֻׁעַ אֵלָיו וַיֹּאמֶר לוֹ הֲלָנוּ אַתָּה אִם לְצָרֵינוּ: וַיֹּאמֶר לֹא כִּי אֲנִי שׂר צָבָא הִ' עֲתָה בָּאתִי" (יהושע ה יג-יד). לכך נאמר: "הנה אנכי שולח מלאך לפניך".⁸

רש"י שמות פרק כג פסוק כ

"הנה אנכי שולח מלאך - כאן נתבשרו שעתידין לחטוא, ושכינה אומרת להם: "כי לא אעלה בקרבך".⁹

⁴ ולכן להוציא את שני המדרשים הקודמים שהבאנו בסימנים ט ו-ו, כל פרשה לב בשמות רבה מציגה את המלאך של פרשת משפטים במשמעות שלילית וכורכת אותו עם המלאך של פרשת כי תשא. אפילו יעקב נזף שם בעקיפין על שראה את המלאכים עולים ויורדים ולא העז לעלות בסולם (ראה סימן ז שם, דברינו [סולם - סמל יעקב](#) בפרשת ויצא). כל כך, עד שעולה החשד שמא יש כאן טעות העורכים שלקחו מדרשים מפרשת כי תשא ומיקמו אותם בפרשת משפטים בשל דמיון לשון הפסוקים (מה גם שבשמות רבה ותנחומא כי תשא על השליח שם, פרק לג פסוקים א-ה, אין מדרשים כלל). הדברים טעונים הסבר ומקום נתגדר בו לחוקרי המדרש, אבל התוצאה שלפנינו היא ששני פנים לשליחת המלאך: חיובי ושלילי.

⁵ הדברים הולכים ומסתבכים בפסוקים ובמהות הרעיון. בפסוקים, אל פסוקי ספר שמות פרקים כג ולג, לפני ואחרי חטא העגל, מצטרפים כעת גם פסוקים מספר דברים! ובמהות, שליחת המלאך איננה רק דבר חיובי או שלילי. נוספה להם סכנה כפולה: סכנה שבני ישראל ימרו בו והוא, בניגוד לקב"ה הנושא עוון ופשע וסולח לעמוסיו, המלאך לא יסלח ולא ישע לפשעכם! וסכנה שאתם תמירו את הקב"ה בו! תחשבו שהוא השר שלכם ולא תעבדו את הקב"ה (או תעבדו ע"י שליח). אז אולי כל רעיון השליח הוא באמת רעיון לא טוב?.

⁶ ההבטחה בסנה!

⁷ כאן אנחנו עמוק בתוך פרשת כי תשא לאחר חטא העגל וציטוטי הפסוקים משמות לג אכן מעלים את ההשערה שמישהו במכוון או לא במכוון חיבר את מלאך כי תשא עם המלאך בפרשתנו. כך או כך, משה עומד בפרץ ומונע את שליחת המלאך. הפסוק בקהלת: "באשר דבר מלך שלטון" מתחבר עם הפסוק באיוב כב כח: "וַתִּגְזַר אֱלֹהִים וַיֹּאמֶר וַיִּקָּם לְךָ וְעַל דְּרָכֶיךָ נִגַּה אֹר", ועם הפסוק בשמואל ב כג ג: "אָמַר אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל לֵי דָבָר צוֹר יִשְׂרָאֵל מוֹשֵׁל בְּאֲדָם צִדִּיק מוֹשֵׁל יְרֵאת אֱלֹהִים" שמהם לומד המדרש את המוטיב: צדיק גוזר והקב"ה מקיים (תענית כג ע"א, מועד קטן טז ע"ב ועוד). ובאשר למשפט החריף של משה לקב"ה: נראה דברי מי עומדים! ראה לשון זו בבראשית רבה פד יד דברי הקב"ה לאחים שמכרו את יוסף, שמות רבה כ ג דברי הקב"ה לפרעה ולמצרים, תנחומא שמות יח דברי הקב"ה ליונה הבורח משליחותו. אבל כאן, דברי משה כלפי הקב"ה! כך גם במדרש במדבר רבה טז כה אחרי חטא המרגלים: "אמר משה: ריבון העולמים (במדבר יד) כי עין בעין נראה אתה. מהו כי עין בעין? אמר ריש לקיש: הרי מאזנים מעוין. אתה אומר: אכנו בדבר ואני אומר סלח נא, נראה של מי עומד? שנאמר: ויאמר ה' סלחתי כדברך".

⁸ נצחונו של משה את גזירת המלאך הייתה אם כך זמנית. עם מותו, חזר המלאך. "פני משה כפני חמה, פני יהושע כפני הלבנה" (בבא בתרא עה ע"א). ואין לנו אלא לשאול: איזה מלאך / שר חזר בימי יהושע? זה של פרשת משפטים או זה של פרשת כי תשא? ואם ערבנו ביניהם, כפי שמשמע מרוב הדרשות בשמות רבה הנ"ל, האם מלאך זה שמה לא חפץ בו הוא אשר בעטייו לא הושלם כיבוש הארץ בימי יהושע? הוא המלאך שחזר ונגלה בספר שופטים פרקים ב, ה, ו, יג?

⁹ נעבור אל פרשני המקרא. רש"י הולך באופן ברור בעקבות רוב המדרשים (שמות רבה לב, תנחומא יז-יט) וקושר חד-משמעית את המלאך של משפטים עם המלאך של כי תשא: "הודיע להם שעתידים לחטוא" – למה? רש"י עקבי לשיטה זו באופן דו-כיווני:

רמב"ן שמות פרק כג פסוק כ

"הנה אנכי שולח מלאך לפניך" - כאן נתבשרו שעתידין לחטוא ושכינה אומרת כי לא אעלה בקרבך ... לשון רש"י. ובאלה שמות רבה (לב ז) ראיתי גם כן יש מי שדורש כך שזה על דבר העגל.¹⁰ ויש לשאול, שהרי הגזרה היא לא נתקיימה, שהקב"ה אמר לו "ושלחתי לפניך מלאך כי לא אעלה בקרבך" (להלן לג ב ג) ומשה בקש עליה רחמים ואמר: "אם אין פניך הולכים אל תעלנו מזה" ... ונתרצה לו הקב"ה ואמר לו: "גם את הדבר הזה אשר דברת אעשה" (שם יז). וכך אמרו (סנהדרין לח ע"ב) דאפילו בפרונקא לא קבליניה, דכתיב: "אם אין פניך הולכים אל תעלנו מזה".¹¹ והתשובה לפי הדעת הזאת, כי הגזרה היא לא נתקיימה עם משה בימיו ... אבל לאחר מיתתו של משה רבינו שלח להם מלאך. וזה שאמר הכתוב: "ויהי בהיות יהושע ביריחו וישא עיניו וירא והנה איש עומד לנגדו וחרבו שלופה בידו ... ויאמר לו הלנו אתה אם לצרינו, ויאמר לא כי אני שר צבא ה' עתה באתי" (יהושע ה יג-יד).¹² ועל דרך האמת, המלאך הזה שהובטחו בו בכאן הוא המלאך הגואל (בראשית מח טז) אשר השם הגדול בקרבו, כי ביה ה' צור עולמים (ישעיה כו ד) והוא שאמר אנכי האל בית אל (בראשית לא יג) ... ויקראנו הכתוב מלאך בעבור היות כל הנהגת העולם הזה במידה היא ... והנה קולו הוא קול אלהים חיים, והמצוה לשמוע בקולו מפי הנביאים. או הטעם שלא יקצצו בנטיעות ויעזבו תורה שבעל פה ...¹³

העמק דבר שמות כג כ

אכן פשט הפסוקים הוא אשר העלה הרמב"ן כאן על דרך האמת ... ומתחילה יש לבאר הא שכתוב "ויסע מלאך האלהים ההולך לפניהם" והלא מקרא מפורש "וה' הולך לפניהם" - ולא מלאך. אלא תדע בכל זה דמלכותא דרקייעא כמלכותא דארעא. המלך שומר את עמו מכל צר ואויב וגם רואה למלא מחסורם והכל עושה עפ"י רוב ע"י אנשים ממונים על כל פרט בשם המלך. אכן יש עת רצון או שעה נחוצה שהמלך מתהלך בעצמו בקרב עמו ... מכל מקום אין המלך הולך יחידי לעולם אלא תמיד הולך לימינו שר רם ... וכל מה שהמלך מדבר הרי הוא אומר לשר שבימינו ואומר בשמו והרי זה דומה ממש לדבר המלך עצמו ... ובא הקב"ה להודיע למשה להזהיר את ישראל היאך יתנהגו בזה המלאך לפי צורך השעה ולדורות.¹⁴

ממשפטים לכי תשא כפירושו כאן, ובכי תשא חזרה למשפטים כפירושו לשמות לג יב: "ואתה לא הודעתני וגו' - ואשר אמרת לי: הנה אנכי שולח מלאך (שמות כג כ) - אין זו הודעה, שאין אני חפץ בה". אם נזכור גם את שיטת רש"י לפרק כד שבא מיד לאחר ענייננו: "ואל משה אמר עלה אל ה' ... ויאמרו כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע" שאותה "מזיז" רש"י לפרשת יתרו לפני מתן תורה (ראיה דברינו **אימתו אמרו נעשה ונשמע** בפרשת משפטים), נקבל בשיטת רש"י מצב לפיו פניך הולכים אל ממקומה. פרק כד הולך לפרשת יתרו ופרק כג (פסוקים כ-כח) שייך בעצם לפרשת כי תשא.¹⁰ כוונתו למדרשי שמות רבה (ותנחומא) שהבאנו לעיל, אשר דורשים את נושא המלאך של פרשת משפטים לשלילה.¹¹ "אפילו בפרונקא לא קבליניה" - אפילו כשליח (סייר, ראה שטיינזלץ) לא קבלנוהו עלינו. רמב"ן מזכיר כאן את הגמרא בסנהדרין לח ע"ב בויוכו שבין המין לרב אידיתי: "אמר ההוא מינא לרב אידיתי: כתיב ואל משה אמר עלה אל ה', עלה אלי מיבעי ליה! אמר ליה: זהו מטטרון, ששמו כשם רבו, דכתיב: כי שמי בקרבנו. - אי הכי ניפלחו ליה! - כתיב: אל תמר בו - אל תמירני בו. - אם כן לא ישא לפשעכם למה לי? - אמר ליה: הימנותא בידן, דאפילו בפרונקא נמי לא קבליניה, דכתיב: ויאמר אליו אם אין פניך הולכים אל תעלנו מזה". ויכוז זה של המין עם רב אידיתי, מן הראוי שנדון עליו בפעם אחרת וכן עניין מטטרון ששמו כשם רבו צריך מדרש (ראה פירוש רמב"ן לגמרא זו בפירושו לפסוק "ואל משה אמר עלה אל ה' " שבראש פרק כד בפרשתנו). מה שחשוב לענייננו הוא הסיפא שרמב"ן מביא: "אפילו בפרונקא לא קבליניה", שקובעת שבסופו של דבר לא התקבל המלאך, לא זה של משפטים ולא זה של כי תשא, שאחד הם לשיטת רש"י, עקב התנגדותו של משה. אם כך, על איזה שליח מדברים הפסוקים בפרשתנו?¹² זו שיטת רמב"ן על בסיס רש"י שבעצם מצאנו כבר בשמות רבה סימן ג לעיל. המלאך של משפטים קשור בזה של כי תשא ודא עקא שבשל כך הוא לא התקיים, לפחות לא בימי משה, כי תפילתו של משה לביטול רוע הגזירה "אם אין פניך הולכים עמנו אל תעלנו מזה" - הועילה. ואימתו בא אותו מלאך? בזמן יהושע. וכבר שאלנו לעיל אם זה המלאך של משפטים או של כי תשא? גם בפירוש רשב"ם על הפסוק שלנו משמע שיש קשר פשוט וישיר בין משפטים ליהושע, אבל בלי שום עונש או סניטה ליהושע ואלה דבריו בקצרה: "שולח מלאך וגו' - כדכתיב ביהושע כי אני שר צבא ה' עתה באתי, להושיע את ישראל". נראה שלשיטת רשב"ם הפסוק שלנו מבשר לא את חטא העגל, אלא את הכניסה לארץ ישראל בזמן יהושע. לא "עתידין לחטוא", אלא "עתידין ליכנס לארץ". והכל בחיוב.

¹³ זו שיטת רמב"ן עצמו. המלאך של פרשת משפטים הוא "קול אלהים חיים" וכולו על דרך החיוב. בכך חוזר רמב"ן, כך נראה, למדרש שמות רבה בו פתחנו ולפירוש רשב"ם שבהערה הקודמת. מה שקורה אח"כ בפרשת כי תשא זה עניין אחר. המלאך שם אכן היה בבחינת עונש. המלאך שכאן (ומן הסתם גם ביהושע), בין אם הוא מטטרון, מיכאל (ראה אבן עזרא כאן), גבריאל או כל שם אחר הוא דימוי לאחת ממידות הנהגת הקב"ה את העולם הזה והוא קול אלהים חיים. ולא רק מלאך, אלא גם נביא ונראה שגם תלמידי החכמים (תורה שבע"פ) הם "קול אלהים חיים". כל דור והמלאך שלו. ראה שוב פירוש רמב"ן לפסוק "ואל משה אמר עלה אל ה'" שבראש פרק כד בפרשתנו.

¹⁴ כאן, כמדרש בו פתחנו וכשיטת רמב"ן ורשב"ם, המלאך בפרשתנו הוא חיובי מעצם העובדה שהמלך אינו "הולך יחידי לעולם אלא תמיד הולך לימינו שר רם ... וכל מה שהמלך מדבר הרי הוא אומר לשר שבימינו ואומר בשמו והרי זה דומה ממש לדבר המלך עצמו". אך בפירושו של העמק דבר לפרק לג פסוק ב בפרשת כי תשא הוא מסכים שבעקבות חטא העגל, מדובר במלאך נחות יותר "שאין השכינה עמו", ולכן "היה הדבר קשה בעיניהם". ובכל זאת, גם שם הדבר הוא "לטובתם לפי דרכם ... בדומה לתינוק שרוצה אימו לסור ממנו וצועק התינוק על זה. ואע"ג שהיא מוכיחתו ומדריכתו הרבה והוא אינו רוצה לקבל". משמע שהמלאך של פרשת כי תשא הוא המשך ישיר וטבעי למלאך של משפטים ובכל זאת לחיוב. כך הוא טבעם של דברים ומשה היה החריג והמיוחד שלא

בראשית רבה צז ג, פרשת ויחי

"המלאך הגואל אותי מכל רע יברך את הנערים" (בראשית מו טז) - זה יהושע וגדעון.¹⁵
 "ויהי בהיות יהושע ביריחו וישא עיניו וירא והנה איש עומד לנגדו וגו', ויאמר לו הלנו אתה אם לצרינו? ויאמר לא כי אני שר צבא ה' עתה באתי" (יהושע ה יג-יד) - רבי יהושע בשם ר' חנינא בר יצחק: צעק מתוך צפורני רגליו. "ויאמר לו:¹⁶ כי אני שר צבא ה' - שר צבא של מעלה אני וכל מקום שאני נראה הקב"ה נראה ... "עתה באתי"¹⁷ - עם משה רבך באתי, אלא שהיה מתפלל ואומר: "אם אין פניך הולכים אל תעלנו מזה" (שמות לג טו). לעלות למעלה לא הייתי יכול שעדיין לא עשיתי שליחותי, ולמטה לא הייתי יכול שעדיין היה (משה) מתפלל ואומר: "אם אין פניך הולכים". אלא היזהר שלא תעשה כשם שעשה לי משה רבך ונדחת.¹⁸

מלאכי פרק ג פסוק א

הנני שלח מלאכי ופנה דרך לפני ופתאם יבוא אל היכלו האדון אשר אתם מבקשים ומלאך הברית אשר אתם חפצים הנה בא אמר ה' צבאות:¹⁹

שבת שלום

מחלקי המים

מים אחרונים: לאחר השלמת הגיליון ובעקבות דברי רמב"ן לעיל על קול אלהים חיים והמצווה לשמוע לנביאים, מצאנו את דברי הרמב"ם בספר מורה הנבוכים חלק ב פרק לד שמחברים את המלאך בפרשתנו עם פרשת הנביא בספר דברים פרשת שופטים. ואלה מקצת דבריו בקצרה: "זה הכתוב אשר בא בתורה והוא אמרו הנה אנכי שולח מלאך לפני וגו', ענינו הוא מה שהתבאר במשנה תורה שהשם אמר למשה במעמד הר סיני, נביא אקים להם מקרב אחיהם וגו', והראה על זה אמרו בזה המלאך, השמר מפניו ושמע בקולו וגו', ... ואמנם ענין זה המאמר שהוא יתעלה הודיעם שיקים נביא להם שיבואהו המלאך וידבר עמו ויצוהו ויזהירהו ... ואמנם זה כולו להודיע להם שזה המראה הגדול אשר ראיתם אותו ר"ל במעמד הר סיני, אינו ענין מתמיד עמכם ולא יהיה בעתיד כמותו, ולא יהיה תמיד לא אש ולא ענן כמו שהוא עתה על המשכן תמיד ... מלאך שאשלחו לנביאיכם וילמדכם מה שצריך לעשותו ומה שראוי להשמר ממנו, ובזה נתן היסוד ... והוא שכל נביא בלתי משה רבינו תבואהו הנבואה על ידי מלאך". ראה דבריו שם.

יחזור בדורות הבאים. ראה גם פירושו של עמוס חכם, דעת מקרא שמות לג ב-ג שמביא את עיקרי השיטות ומציע פירוש נוסף דומה לזה של העמק דבר. משניהם נראה שיותר משיש כאן "ירידת הדורות" יש כאן התאמת דורות הדרגתית - דור דור ומלאכיו, דור דור ושליחיו, והירידה ממלאך דמשפטים למלאך דכי תשא היא בעצם צפויה וטבעית.

¹⁵ ששניהם נקראים נערים (שמות לג יא, שופטים ו מו), שניהם מצאצאי יוסף (יהושע מאפרים וגדעון ממנשה) ולשניהם נגלה מלאך (יהושע ה יד, שופטים ו יב). ואנו נתמקד במלאך של יהושע בשל הקשר למשה.

¹⁶ בנוסח המקרא שבידינו כתוב "לא", כפי שמובא לעיל. אולי לצורך הדרשה שינו "לא" ל-"ל".

¹⁷ יש ששמים כאן סימן שאלה: עכשיו באתי? מזמן באתי! כפי שממשיך המדרש בקשר עם משה. ואפשר שהכוונה: עתה באתי בשנית.

¹⁸ ראה פיתוח מדרש זה בתנחומא פרשת משפטים סימן יח: "ראה מה בין הראשונים לאחרונים. הקב"ה אמר למשה: הנה אנכי שולח מלאך, השיבו: איני חפץ אלא לך. יהושע בן נון ראה את המלאך ונפל על פניו, שנאמר: ויפול יהושע על פניו ארצה וישתחו, ואמר לו: הלנו אתה אם לצרינו ... ויאמר לא כי אני שר צבא ה' עתה באתי ... אני הוא שבאתי בימי משה רבך ודחה אותי ולא רצה שאלך עמו ועתה באתי. מיד, ויפול יהושע על פניו ארצה וישתחו ויאמר לו מה אדני מדבר אל עבדו. אבל משה דחה אותו". מקטע זה משתמעת פחיתות של יהושע בהשוואה למשה. משה לא נזקק למלאך! "פני משה כפני החמה ופני יהושע כפני הלבנה" (בבא בתרא עה ע"א). אבל אפשר לקרוא את בראשית רבה לעיל כתוכחה עקיפה למשה שאילו לא דחה את המלאך, אילו ביקש הנהגה קצת פחות נשגבה ויותר קרובה לבני האדם ולא לשכינה, אולי היה בא המלאך הרבה שנים קודם ולא "עתה" לאחר ארבעים שנות נדודים במדבר, ולא הייתה ירידה בימי יהושע בכניסה לארץ. ראה גם ההמשך בתנחומא שנשמע יותר אופטימי ויותר מכובד כלפי יהושע ואולי גם הוא סונט קצת במשה: "אל"ה הקב"ה: הנה אנכי שולח מלאך לפניך לשמרך ולכל מי ששמר את התורה כיוצא בך. אמר רשב"ל: כתיב באברתו יסך לך ותחת כנפיו תחסה (תהלים צא) - א"ל: צנה נעשה לך ולכל מי ששמר את התורה כיוצא בך. צנה וסוחרה אמתו - לפיכך לשמרך בדין הוא שישמרך, לשמרך בדרך ולהביאך אל המקום אשר הכינותי".

¹⁹ כך חותם מלאכי את נבואתו אשר חותמת את ספרו ואת ספרות הנביאים כולה: "הנה אנכי שלח לך את אלהי הנביא לפני בוא יום ה' הגדול והנורא: והשיב לב אבות על בנים ולב בנים על אבותם וכו' ". הגאולה לעתיד לבוא תהיה ע"י מלאך אשר יפנה דרך לשכינה ולגאולים. הוא "מלאך הברית אשר אתם חפצים". רבו המדרשים על פסוק זה, כולם לגאולת העתיד, ואין לנו אלא לחזור למדרש שמות רבה בו פתחנו אשר מקשר את מלאכי כל הדורות לחיוב: "הנה אנכי שולח מלאך - אמר לו הקב"ה למשה: מי ששמר את האבות הוא ישמור את הבנים. וכן אתה מוצא באברהם כשברך את יצחק בנו, אמר לו: ה' אלוהי השמים ... הוא ישלח מלאכו לפניך. ויעקב אבינו מה אמר לבניו? המלאך הגואל אותי מכל רע יברך את הנערים ... וכן בגדעון: ויבוא מלאך ה' ... וכן לעתיד לבוא בשעה שייגלה, הגאולה באה על ישראל, שנאמר: "הנני שולח מלאכי ופנה דרך לפני" (מלאכי ג א).